

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

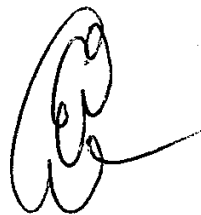
Попович Евеліна Михайлівна

УДК 159.9 – 055.82

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Бігун Неля Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри теоретичної та консультативної
психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний
університет,
перший проректор,
завідувач кафедри вікової та педагогічної
психології;

кандидат психологічних наук
Сокол Любов Михайлівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
громадянського та морального виховання.

Захист відбудеться «11» квітня 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «07» березня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Для українського суспільства питання морального розвитку особистості набуває особливої гостроти, оскільки в контексті державних та економічно-політичних трансформацій руйнуються моральні імперативи, нівелюються моральні цінності. У Законі про освіту утверджується положення про прийняття та реалізацію в нашій державі позитивних загальноєвропейських цінностей, які підтримуються освітянським простором, зокрема, наукою. Саме молоде покоління, якому випадає жити в такі переломні моменти, стикається з труднощами щодо досягнення суспільних цінностей та моральних орієнтирів. Відмічається те, що у молоді з'являються споживацькі інтереси, прагматичні потреби, ігнорування моральних і духовних цінностей та загальноприйнятих правил поведінки. У зв'язку з цим науковці особливу увагу приділяють проблемі морального розвитку молодого покоління.

Моральність молодих людей завжди була в центрі уваги науки. У наш час особливої актуальності вона набуває у віковій та педагогічній психології. За результатами соціологічних та психологічних досліджень триває зростання підлітково-юнацької злочинності, піддаються сумніву такі особистісні якості як доброта, чуйність, порядність, делікатність, скромність, ввічливість. А тому в спільноті юнаків і дівчат поширюється прагнення хитрувати, обманювати, «бути крутим» тощо. На жаль, молоді люди при звичаються до таких «корисних» для виживання в сучасних умовах явищ як брутальність, хамовитість, безсердечність, жорстокість, потурання інтересів інших. Подібні поведінкові аберації позбавляють молодь сенсу життя, руйнують їх життєві плани на майбутнє, загальмовують повноцінне особистісне зростання.

Питаннями морального розвитку особистості займалися цілий ряд філософів, педагогів та психологів. Так, на теоретичному обґрунтуванні моралі, моральності, морального вибору, моральних імперативів, структури моральної свідомості, моральному прогресі концентрували увагу Е.В. Ільєнков, В.А. Малахов, В.В. Налімов, О.І. Титаренко та ін. У межах педагогічної науки акцент ставився на формуванні моральних зразків поведінки, моральної досконалості особистості, людяності, доброзичливості, моральних звичок, духовно-моральних цінностей, що відображено в працях Й.Г. Песталоцці, В.О. Сухомлинського, І.А. Зязюна та ін.

У зарубіжній психології питанню морального розвитку присвячені дослідження Е. Фромма, який в його основу поклав становлення індивідуальності на засадах моральної етики, засвоєння гуманістичних цінностей та формування моральних здібностей, спрямованих на добро. У концепції пошуку життєвих смислів В. Франкл виокремив джерело морального розвитку особистості, яке пов'язане з усвідомленим проживанням добродійного життя, що досягається нею за рахунок сходження до духовної досконалості. Сучасний варіант морального розвитку особистості презентовано Г. Крайг, яка доводить, що в період дорослішання інтенсивно трансформується моральність, обумовлена активними переструктуруваннями соціальних і моральних ідеалів та цінностей.

У класичній психології визначальна роль в обґрунтуванні морального розвитку людини належить С.Л. Рубінштейну, який відзначив, що моральний вчинок є критерієм моральності особистості і зумовлюється її інваріантною моральною мотивацією. Л.І. Божович досліджувала моральний розвиток як процес, що тісно пов'язаний з інтеріоризацією зовнішніх соціальних норм у внутрішні моральні цінності, які визначають моральну саморегуляцію поведінки людини. Осучаснення ідей морального розвитку було здійснено І.Д. Бехом, який довів, що базисом морального становлення особистості є механізм моральної рефлексії, за допомогою якого структуруються моральні цінності, моральна свідомість, моральний вчинок особистості. Подібною позиції дотримуються І.С. Булах, М.В. Савчин, С.О. Ставицька, Р.В. Павелків, Е.О. Помиткін та ін., які консолідують увагу на розвитку морально-духовної самосвідомості особистості періоду дорослішання.

Психологічна спільнота на сьогодні занепокоєна вирішенням проблеми морального розвитку учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів. Це зумовлено тим, що учні цих закладів починають самостійну професійну діяльність раніше, ніж їх ровесники – студенти вищих навчальних закладів. Як правило, учні профтехучилищ не достатньо володіють моральними цінностями, вищими моральними почуттями та засобами моральної саморегуляції. Окремі питання проблеми морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів досліджувались педагогами та психологами. Так, принципи, стратегії та моделі морального виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів вивчали С.Я. Батишев, О.М. Новіков. Відсутність моральної мотивації до навчання й професійного самовизначення, нестійкість моральних переконань та невизначеність щодо моральних ідеалів людства констатовано Г.В. Красильниковою. Такі дослідники як О.П. Кондратюк, С.А. Котловий, Є.О. Стех, Н.Г. Торба сконцентрували увагу на соціальних та педагогічних умовах морального розвитку учнів профтехучилищ, виокремили витоки цього розвитку, що пов'язані з моральними прикладами, моральним досвідом, духовними зразками активної життєтворчої позиції конкретної людини.

Слід зазначити, що недостатньо дослідженими залишаються питання специфіки, етапів, структурних компонентів та психологічних умов морального розвитку особистості учнів профтехучилищ. Існує потреба у розробці психологічного супроводу та впровадженні ефективної розвивально-профілактичної й корекційної програми морального становлення особистості вихованців навчальних професійно-технічних закладів. Соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення й зумовили вибір теми нашого дослідження: «Психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова в рамках науково-дослідної теми «Реалізація особистісно-орієнтованого підходу в процесі підготовки майбутніх психологів». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 24 грудня 2009 р.) та Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 3 від 27 квітня 2010 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; розробити, апробувати та впровадити програму актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Для реалізації поставленої мети нами визначено такі **завдання** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз змісту, особливостей, структурних компонентів та психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

2. Підібрати та апробувати методи дослідження морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів, обґрунтувати критерії, показники і рівні розвитку цього феномена.

3. Емпірично дослідити особливості, структурні компоненти та вплив психологічних умов на моральний розвиток учнів професійно-технічних навчальних закладів.

4. Розробити, апробувати та впровадити програму актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Об'єктом нашого дослідження є моральний розвиток учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Предмет дослідження: психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань нами було використано такі методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичного й емпіричного матеріалу; *емпіричні* – спостереження, бесіда, анкетування, тестування, аналіз біографічних даних; *психологічний експеримент* (констатувальний і формувальний); *статистичні* – кореляційний аналіз, факторний аналіз, Т-критерій Вілкоксона, Statistical Package for the Social Science (SPSS) for Windows (версія 17).

На різних етапах дослідження було застосовано такі діагностичні методики: анкета «Моє розуміння особистих якостей людини» І.С. Булах, авторська анкета «Моральні риси, які Ти цінуєш в людях», «Діагностика моральної самооцінки» (авт. Г.В. Слепухіна), «Що ми цінуємо в людях» (авт. Г.В. Слепухіна), «Здійснення бажань» (авт. Е.О. Помиткін в мод. Е.М. Попович), «Дігностика моральної мотивації» (авт. Г.В. Слепухіна), «Як вчинити» (авт. Г.В. Слепухіна) і «Оцінювання рівня морального розвитку особистості» (авт. Г.А. Дмитренко).

Експериментальна база дослідження: до участі в дослідженні були залучені 440 учнів (16-19 років) Мукачівського професійного аграрного ліцею ім. М. Данканича, Мукачівського вищого професійного ліцею № 3, Державного навчального закладу «Мукачівський центр професійно-технічної освіти», Головинського вищого професійного училища нерудних технологій Житомирської області.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційної роботи:

- *вперше* обґрунтовано визначення поняття морального розвитку особистості юнацького віку як складного динамічного процесу осмисленого засвоєння зразків моральної поведінки, їх закріплення в моральній самосвідомості через інтеграцію в «Я»-моральне та вироблення моделей моральної поведінки; здійснено науково-теоретичне обґрунтування психологічних умов (моральні знання; моральні переконання; моральна самооцінка; ціннісне ставлення до інших; моральна мотивація; моральний самоконтроль; моральна саморегуляція) морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; визначено етапи (засвоєння моральних знань і зразків, моделювання морально-ціннісної мотивації, реалізації моральної поведінки) морального розвитку особистості учнів профтехучилищ; виокремлено та охарактеризовано структурні компоненти (інформаційно-пізнавальний, ціннісно-мотиваційний та поведінковий) морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; визначено критерії (моральна обізнаність, моральна рефлексія, моральні переживання, моральний вчинок), показники та рівні (високий, середній, низький) морального розвитку учнів закладів профтехосвіти; розроблено модель актуалізації емпірично підтверджених психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; розроблено та апробовано програму актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ;

- *розширено і доповнено* зміст поняття «моральний розвиток особистості»; уявлення про специфіку морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів;

- *набули подальшого розвитку* система знань про особливості морального розвитку особистості.

Практична значущість одержаних результатів роботи полягає в тому, що підібраний психодіагностичний інструментарій може бути використаний психологами професійно-технічних навчальних закладів для визначення рівня та особливостей морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. Розроблена програма актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів може бути впроваджена в навчально-виховний процес, зростанню ефективності якого сприятиме використання запропонованих методичних рекомендацій.

Використання психолого-педагогічних заходів актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів сприятиме вдосконаленню процесу підготовки психолого-педагогічних працівників у вищих навчальних закладах. Матеріали дисертації можуть бути застосовані також для вдосконалення змісту освітньо-професійних програм підготовки психологів у вищих навчальних закладах освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр», зокрема, при викладанні таких дисциплін, як «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психокорекція», «Психологія особистості».

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення в доповідях на *Міжнародних науково-практичних конференціях:*

«Ідентичність особистості і групи: психолого-педагогічні і соціокультурні аспекти» (м. Прага, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (м.Одеса, 2015); III Науково-практичній конференції «Гуманітарні науки: нові вирішення» (м. Моррисвілл, 2017); *Всеукраїнських науково-практичних конференціях*: II Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми практичної психології», (м. Глухів, 2013); XVIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації» (м. Київ, 2014), X Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції з міжнародною участю «Наука України. Перспективи та потенціал» (м. Одеса, 2014) та на звітних науково-практичних конференціях Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, засіданнях відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (2010–2014 рр.).

Результати *впроваджено* в навчально-вихований процес Мукачівського професійного аграрного ліцею імені М. Данканича (довідка № 65 від 11.03.2014 р.), Мукачівського вищого професійного ліцею № 3 (довідка № 730 від 15.11.2013 р.), Державного навчального закладу «Мукачівський центр професійно-технічної освіти» (довідка № 1030 від 20.11.2017 р.) та Головинського вищого професійного училища нерудних технологій Житомирської області (довідка № 491 від 16.11.2017 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображено у 12 одноосібних публікаціях автора, серед них 4 статті у вітчизняних фахових наукових виданнях, 3 статті в зарубіжних періодичних виданнях та 5 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 290 найменувань (з них іноземними мовами 8) та трьох додатків. Основний зміст дисертації викладено на 170 сторінках комп'ютерного набору. В тексті міститься 22 таблиці та 8 рисунків на 15 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг і структуру роботи.

У **першому розділі** – «*Теоретичний аналіз проблеми морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів*» – презентовано наукові підходи зарубіжних та вітчизняних вчених стосовно вивчення морального розвитку особистості, розкрито його психологічний зміст; проаналізовано особливості, виокремлено та охарактеризовано етапи і структурні компоненти морального розвитку особистості юнацького віку; теоретично визначено соціальні, педагогічні та психологічні умови морального розвитку особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів.

До моральної проблематики зверталися представники різних науково-психологічних шкіл. Це обумовило широту та багатогранність вивчення морального розвитку особистості й, одночасно, складність і суперечливість його трактування. Тому постає необхідність чіткого визначення поняття «моральний розвиток особистості» та його відмежування від дотичних дефініцій. Зарубіжні вчені вивчали моральний розвиток у межах таких наукових підходів як: психоаналітичний – моральний розвиток розглядався у зв'язку зі становленням особистісної структури «Над-Я», до якої входять моральні імперативи, норми і цінності (А. Адлер, З. Фрейд, К. Хорні та ін.); когнітивний – моральний розвиток детермінується на засадах інтелектуального становлення людини (М. Блетт, Л. Кольберг, Ж. Піаже); гуманістичний – його джерелом є особистість та її потреби і цінності (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл); соціально-психологічний – пов'язували досліджуваний феномен із засвоєнням особистістю загальноприйнятих норм у процесі соціалізації (А. Бандура, Н. Міллер, Дж. Доллард).

Вагомий внесок у вивчення морального розвитку особистості здійснили російські та вітчизняні вчені (І.Д. Бех, І.С. Булах, О.С. Богданова, Т.П. Гаврилова, С.Г. Якобсон, М.Й. Боришевський, Ю.О. Приходько та ін.), які розглядали його через призму онтогенезу людини від «привласнення» нею моральних норм до їх вбудовування у внутрішній план свідомості та трансформації в моральні цінності, а згодом і моральні здобутки суспільства. Г.О. Балл підкреслював тісний зв'язок морального розвитку особистості з її розумовим та вольовим розвитком, який виявляється у раціогуманістичній орієнтації щодо розв'язання ціннісних суперечностей як у людини, так і в суспільстві.

Узагальнення наукових позицій вище зазначених вчених щодо психологічного змісту поняття «моральний розвиток особистості» надав можливість виявити особливості цього феномена, генезу, а також виокремити смислове навантаження тісно взаємопов'язаних з ним таких моральних утворень як моральна свідомість і самосвідомість, моральні знання, моральні переконання, моральні почуття та переживання, моральні цінності, моральна поведінка. Теоретичний аналіз науково-психологічних досліджень дозволив визначити моральний розвиток як процес активізації моральної свідомості й самосвідомості завдяки засвоєнню особистістю системи моральних знань і цінностей, формуванню її здатності керуватися моральними переконаннями, підпорядковувати власні вчинки вищим моральним нормам людського співіснування.

Вивченню особливостей морального розвитку особистості періоду юності присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Наукові позиції Ж. Піаже, Л. Кольберга та їх послідовників об'єднані спільною ідеєю в розумінні морального розвитку особистості періоду дорослішання як послідовного, динамічного, когнітивно обумовленого процесу, зовнішньо детермінованого взаємодією із соціальними, нормативними впливами. Найвищий рівень морального розвитку досягається на стадії автономної моралі, коли завдяки механізму інтеріоризації відбувається трансформація зовнішніх моральних правил у внутрішні моральні переконання, судження, принципи. Моральність людини виявляється через механізм екстеріоризації її внутрішніх цінностей у зовнішніх діях та вчинках.

М. Хоффман описав три типи морального розвитку молодого покоління: перший – обумовлений зовнішніми заборонами неприйнятної поведінки; другий – емпатією та потребою піклуватися про інших; третій – здатністю до свідомого прийняття, репрезентації і переосмислення моральних цінностей. Вчений вважав, що розгортання морального розвитку за третім типом припадає на підлітково-юнацький період, коли з'являється здатність вибудувувати власну, відмінну від батьківської, систему цінностей. М.Й. Боришевський підкреслював, що моральний розвиток в юнацькому віці передбачає необхідність глибокого усвідомлення особистістю нерозривного зв'язку між мотивом і цінністю морального вчинку.

За результатами теоретичного аналізу морального розвитку особистості юнацького віку виявлено такі його особливості, як системність (С.Д. Максименко), інтегрованість (Л.І. Божович, Р.В. Павелків, М.В. Савчин), діяльнісна обумовленість (І.Д. Бех, В.О. Татенко), детермінованість (Л. Кольберг, Ж. Піаже, Ф. Райс), вікова обумовленість (М. Хоффман, Е. Шпрангер). Покладаючись на результати досліджень Л.К. Кольберга, М. Хоффмана, Г.В. Слепухіної та ін. нами було обгрунтовано та визначено наступні етапи морального розвитку особистості юнацького віку: 1) засвоєння моральних знань і зразків; 2) моделювання морально-ціннісної мотивації; 3) реалізації моральної поведінки. Крім того, на підставі наукових позицій Р.В. Павелківа, А.Г. Харчева та ін., виокремлено й схарактеризовано його компоненти: інформаційно-пізнавальний, ціннісно-мотиваційний і поведінковий.

Більшість вчених (С.Я. Батишев, О.П. Кондратюк, Г.В. Красильникова, В.Д. Лісіцин, Л.М. Макара) акцентують увагу на тому, що визначення умов морального розвитку учнів ПТНЗ вимагає врахування таких їх особливостей, як недостатня обізнаність щодо морально-духовних надбань людства, нестійкість моральних переконань, труднощі моральної рефлексії, мораторій процесу особистісного самовизначення й диференціації цінностей і антицінностей – і все це обумовлено прискореним процесом соціалізації. Обгрунтовано, що специфіка морального розвитку учнів зазначених закладів пов'язана не стільки з розвитком структурних компонентів та етапів цього процесу, скільки з особливостями психологічних умов його розгортання.

У психології до поняття «умова» переважно звертаються для позначення сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на процес психічного розвитку людини. Так, Р.С. Немов серед зовнішніх умов психічного розвитку виокремлював соціальні та педагогічні. Під внутрішніми психологічними умовами науковці (С.Л. Рубінштейн, І.Д. Бех, І.С. Булах, М.І. Бобнева, Л.М. Сокол та ін.) розуміють сукупність когнітивних і особистісних властивостей людини, які визначають динаміку, кількісні та якісні показники її психічного розвитку. Між зовнішніми та внутрішніми умовами існує взємозв'язок і взаємозалежність (С.Л. Рубінштейн).

Спираючись на наукові надбання зарубіжних і вітчизняних дослідників, аналіз специфічних особливостей контингенту ПТНЗ, врахування схарактеризованих етапів та структурних компонентів морального розвитку особистості юнацького віку, ми виокремили такі психологічні умови морального розвитку учнів

професійно-технічних навчальних закладів: *моральні знання і моральні переконання*, які обумовлюють становлення інформаційно-пізнавального компонента (М.І. Заміщак, С.Є. Кухтерін, О.І. Раєв, Г.М. Чуздюк); *моральна самооцінка, ціннісне ставлення до себе та інших, моральна мотивація*, що актуалізують розгортання ціннісно-мотиваційного компонента (Н.М. Вознюк, Д.Т. Гошовська, А.Р. Зимянський, Р.В. Павелків, Н.М. Мирончук); *моральний самоконтроль, моральна саморегуляція*, які активізують потенціал поведінкового компонента морального розвитку досліджуваної категорії юнаків і дівчат (І.С. Булах, Г.С. Нікіфоров, Н.М. Апетик).

Теоретичний аналіз засвідчив недостатню розробленість в педагогічній і віковій психології проблеми особливостей та психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів, що й стало предметом нашого емпіричного дослідження.

У **другому розділі** – «*Емпіричне дослідження процесу морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів*» – розкрито методичні засади дослідження морального розвитку учнівської молоді в закладах професійно-технічної освіти, визначено його критерії та рівні; здійснено аналіз кількісних і якісних показників структурних компонентів морального розвитку учнів ПТНЗ; презентовано результати емпіричного дослідження щодо впливу психологічних умов на моральний розвиток учнів професійно-технічних освітніх закладів.

Емпіричне дослідження включало в себе два етапи, перший з яких спрямований на виявлення кількісних і якісних показників структурних компонентів морального розвитку, другий – особливостей впливу психологічних умов на моральний розвиток учнів ПТНЗ.

На основі теоретичного аналізу та результатів пілотажного дослідження були обґрунтовані такі критерії морального розвитку учнів профтехучилищ, як *моральна обізнаність і моральна рефлексія* (Г.Є. Залеський, І.Ф. Харламов), *моральні переживання* (І.С. Мар'єнко, Л.І. Каган, І.Ф. Харламов), *моральний вчинок* (Г.Є. Залеський, Л.І. Каган, М.І. Монахов, І.Ф. Харламов).

На першому етапі констатувального експерименту було здійснено дослідження структурних компонентів, виявлено рівні та показники морального розвитку учнів ПТНЗ. Отримані показники *інформаційно-пізнавального компонента* морального розвитку учнів ПТНЗ засвідчили, що в більшості з них переважають середній та низький рівні обізнаності щодо загальнолюдських норм і цінностей та етичних правил поведінки. Учням із *середнім рівнем* (51,36%) притаманна фрагментарність знань змісту моральних понять, що заважає їм обґрунтувати власні моральні переконання, висловлювати позиції стосовно ситуацій морального вибору. Досліджуваним з *низьким рівнем* (30,00%) властиве елементарне розуміння змісту моральних імперативів, недостатнє усвідомлення та обґрунтованість власних поглядів на моральні/аморальні явища. Водночас учнями з *високим рівнем* (18,64%) демонструються розуміння змісту моральних принципів і норм, осмислення та обґрунтованість власних поглядів на моральні/аморальні явища.

За результатами дослідження *ціннісно-мотиваційного компонента* морального розвитку учнів закладів профтехосвіти виявлено, що для більшості респондентів

(48,64%) властивий *низький рівень* емоційно-ціннісного ставлення до інших. Це виявляється у недостатньому розумінні цінності іншого, несформованості навичок побудови міжособистісної взаємодії на засадах співдружності, поваги, толерантності. Таким учням складно обґрунтувати своє позитивне чи негативне ставлення до оточуючих на підставі моральних переконань; їх емоційні реакції щодо інших не завжди адекватні, можуть містити елементи конфліктності, брутальності, агресивності, зневаги. В учнів з рівнем емоційно-ціннісного ставлення до інших *нижче середнього* (17,72%) є моральні знання та орієнтири, але вони не завжди намагаються їх дотримуватись; адекватно оцінюють власні вчинки щодо інших, проте їх ставлення до моральних норм досить часто варіативне, мають місце неадекватні емоційні реакції в ситуаціях взаємодії з оточуючими. Досліджувані із *середнім рівнем* (19,54%) властиве часткове розуміння цінності іншого, вони здатні будувати ефективні стосунки, що ґрунтуються на позитивному ставленні та моральних орієнтирах. Однак, бувають змотивовані не власними моральними переконаннями та почуттями, а думкою інших, стереотипними оцінними критеріями «культу успіху і споживацтва», що свідчить про певну нестійкість ціннісного ставлення до моральних норм. *Високий рівень* (15,45%) емоційно-ціннісного ставлення до інших діагностовано в учнів, які володіють здатністю формувати доброзичливі стосунки з оточуючими, керуючись позитивним прийняттям інших, повагою до чужих інтересів, цінностей та неповторністю кожної людини.

В ході дослідження *поведінкового компонента* морального розвитку учнів ПТНЗ виявлена перевага респондентів з *низьким рівнем* (63,64%) здатності до морального самоконтролю і саморегуляції поведінки. У них виявлено несформованість внутрішньої орієнтації на морально-духовні зразки, яка обумовлює слабкість моральних регуляторів їх поведінки. Учні демонструють нездатність до моральної відповідальності та автономної моральної саморегуляції, які ґрунтуються на принципі взаємності моральних зобов'язань. *Середній* та *нижче середнього* рівні здатності до морального самоконтролю і моральної саморегуляції діагностовано у 13,64% і 13,64% респондентів відповідно. Цим учням притаманна загальна сформованість моральних орієнтирів у поєднанні з недостатньо вираженими намаганнями керуватися ними. Їм властива нестійка моральна саморегуляція, особливо в ситуаціях без підтримки та контролю з боку дорослих; вони часто помиляються в нових ситуаціях морального вибору, але усвідомлюють свої помилки і прагнуть їх виправити. *Високий рівень* притаманний лише 9,09% досліджуваних. Ці учні діють у відповідності з власними моральними ідеалами, у своїй поведінці дотримуються загальноприйнятих норм і вимог незалежно від зовнішніх впливів та думок інших; здатні самотійно осмислити дії в суперечливій ситуації, здійснити їх моральну самоперевірку і надати їм адекватну моральну оцінку.

Згідно з визначеними критеріями та на основі узагальнених показників експериментального дослідження структурних компонентів морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів визначено його рівні (високий, середній і низький) і показники.

Високий рівень морального розвитку виявлено у 33,64% досліджуваних. У них розвинена система усвідомлених знань щодо змісту моральних понять, норм,

правил, цінностей, моральні переконання чіткі і аргументовані; здатні до розуміння цінності іншого, побудови співдружньої міжособистісної взаємодії, поваги, толерантності, чіткої моральної оцінки своїх почуттів, дій, переживань; орієнтовані на морально-духовні зразки й методи морального самовдосконалення, переважає розвиненість морального самоконтролю та саморегуляції поведінки.

Середній рівень морального розвитку констатовано у 40,00% респондентів. У них наявні фрагментарні знання відносно змісту окремих моральних понять, норм, цінностей, принципів; моральні переконання недостатньо чіткі та аргументовані; їх ціннісне ставлення до інших часто мотивоване не власними переконаннями, а думкою інших, стереотипними оцінними критеріями «культу успіху»; ситуативно виявляється здатність до морального самоконтролю та саморегуляції.

Низький рівень морального розвитку притаманний 26,36% учнів. У них переважають нечіткі знання щодо змісту моральних понять, норм, правил та цінностей; моральні переконання дифузні; наявне ігнорування відповідальності за власні обіцянки, дії та вчинки, нехтування правилами етики і моралі у взаємодіях; слабо розвинуті моральний самоконтроль та саморегуляція, спостерігається орієнтація на власні інтереси в ситуаціях морального вибору, навіть якщо вони суперечать моральним нормам.

З метою виявлення особливостей впливу психологічних умов на моральний розвиток особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів, нами було здійснено порівняльний аналіз результатів отриманих емпіричних даних, який дозволив встановити, що між психологічними умовами та рівнями морального розвитку досліджуваних виявляється закономірність: чим вищий рівень сформованості психологічних умов, тим вищий рівень морального розвитку особистості учнів ПТНЗ.

Доведено існування статистично значущого взаємозв'язку між показниками морального розвитку і показниками тих психологічних умов як: моральні знання ($r = 0,501$ при $p \leq 0,05$) коефіцієнт кореляції, що визначає їх помірний вияв у структурі моральності; ціннісне ставлення до інших ($r = 0,439$ при $p \leq 0,05$), що можна проаргументувати як домінування власних моральних почуттів над почуттями оточуючих; моральна мотивація ($r = 0,446$ при $p \leq 0,05$) зв'язок, який засвідчує переваги зовнішніх над внутрішніми моральними мотивами; моральна самооцінка ($r = 0,499$ при $p \leq 0,05$), що демонструє помірну здатність до адекватної моральної оцінки власних дій та переживань; моральний самоконтроль та моральна саморегуляція ($r = 0,533$ при $p \leq 0,05$), що також вказує на помірну здатність керуватися у взаємодіях моральними імперативами.

Встановлено наявність прямих кореляційних зв'язків між такими психологічними умовами «Моральна мотивація» та «Моральні вчинки» ($r = 0,446$ при $p \leq 0,05$); «Моральна самооцінка» і «Моральний самоконтроль» ($r = 0,573$ при $p \leq 0,05$); «Моральна самооцінка» та «Ціннісне ставлення до інших» ($r = 0,506$ при $p \leq 0,05$); «Моральний самоконтроль» та «Ціннісне ставлення до інших» ($r = 0,569$ при $p \leq 0,05$). Ці кореляційні зв'язки свідчать про наявність прямої взаємозалежності між вказаними психологічними умовами: при ускладненні змістового потенціалу однієї змінної ускладнюється в іншій. Обернена кореляція між психологічними

умовами «Моральна самооцінка» і «Моральні знання» ($r = -0,410$ при $p \leq 0,05$) ілюструє відсутність сформованої системи знань про зміст моральних норм, шляхи морального розвитку та самовдосконалення особистості, що призводить до неадекватно завищеної моральної самооцінки.

Результати статистичного аналізу емпірично підтвердили теоретично обгрунтоване нами розуміння *психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів* як складної системної внутрішньо-інтегрованої сукупності когнітивних (моральні знання, моральні переконання), ціннісно-мотиваційних (моральна самооцінка, ціннісне ставлення до себе та інших, моральна мотивація) та поведінкових (моральний самоконтроль, моральна саморегуляція) характеристик їх особистості, що визначають моральну обізнаність, морально-ціннісну мотивацію, та закріплення останніх у моральній самосвідомості як активних внутрішніх регуляторів поведінки.

Отже, результати констатувального експерименту засвідчили потребу в розробці та впровадженні психолого-педагогічних засобів, спрямованих на актуалізацію морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

У **третьому розділі** – «Актуалізація психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів» – подано теоретичне обгрунтування формульованого експерименту, презентовано програму та модель актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів, здійснено кількісний і якісний аналіз результатів апробації програми, представлено методичні рекомендації щодо підвищення ефективності впливу психологічних та педагогічних умов на моральний розвиток учнів ПТНЗ.

Підґрунтям для побудови моделі актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів став особистісно-орієнтований підхід. Згідно наукової позиції І.Д. Беха та І.С. Булах, актуалізація морального розвитку учнівської молоді на засадах особистісно-зорієнтованого підходу утворює принцип прийняття підростаючої особистості як найвищої цінності, носія внутрішнього потенціалу морально-духовного зростання. Наша модель також базується на ідеях діяльнісного (К.О. Альбуханово-Славська, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко та ін.) та вчинкового (В.А. Роменець, В.О. Татенко та ін.) підходів.

Це дозволило визначити ключові положення актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ, відображені у моделі (рис.1): виявлення і розкриття потенційних можливостей щодо морального розвитку учнів закладів профтехосвіти, врахування актуального рівня особистісного та інтелектуального розвитку кожного учня, орієнтація діяльності психологічної служби закладу на допомогу юнакам і дівчатам у моральному самовизначенні, моделювання ситуацій морального вибору та поведінки в умовах навчально-виховного процесу, сприяння узгодженню морального впливу сім'ї та викладацького складу професійно-технічних навчальних закладів, залучення учнівської молоді до соціально-корисних проєктів.

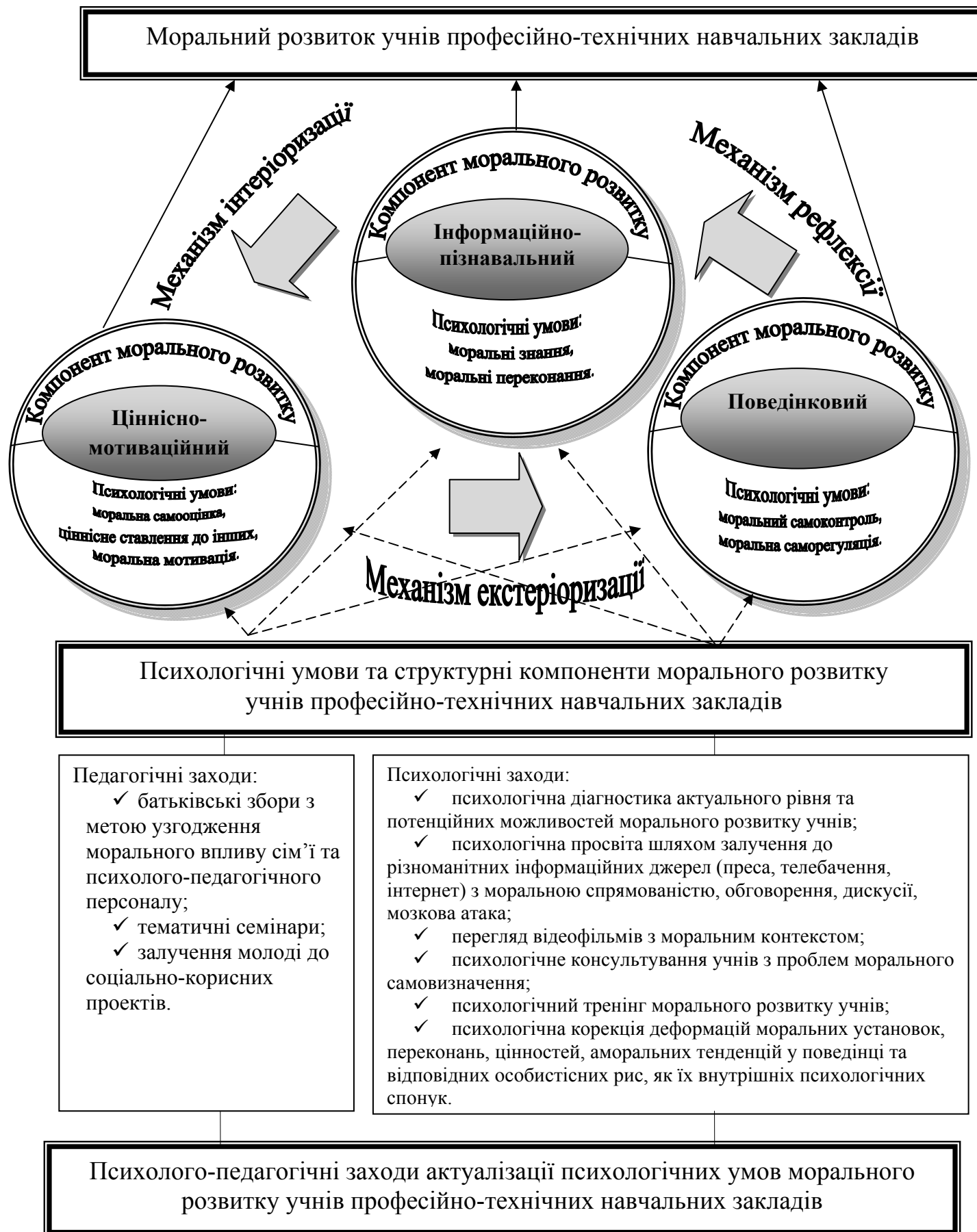

Рис. 1 Модель актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів

Основна ідея вищезазначеної моделі полягає у тому, що всі компоненти морального розвитку учнів ПТНЗ взаємопов'язані між собою і становлення одного компонента є необхідною умовою якісного розгортання наступного. Засвоєні моральні знання, як задані ззовні моральні зразки, завдяки механізму інтеріоризації «вплітаються» в систему цінностей особистості, формуючи підґрунтя моральної мотивації її поведінки і ставлення до себе та оточуючих. На засадах механізму екстеріоризації внутрішня моральна мотивація і морально-ціннісні орієнтири відтворюються в поведінці учнів профтехучилищ. Рефлексуючи на результати власного морального/аморального вчинку, вони роблять висновок про його наслідки для себе, оточуючих, ситуації. Такі позитивні надбання призводять до закріплення існуючих моральних знань і ціннісного ставлення до них та їх трансформації у моральні переконання. Важливою характеристикою морального розвитку учнів ПТНЗ є тісний взаємозв'язок його внутрішніх психологічних умов, який забезпечує актуалізацію та інтенсифікацію цього розвитку в особистості юнацького віку, що безумовно важливо, зважаючи на специфіку контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів.

В контексті завдань нашого дослідження та основних положень вищезгаданих наукових підходів ми розглядаємо поняття «актуалізація психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів». Це процес переведення наявних у цих учнів моральних знань і переконань, моральної мотивації, моральної самооцінки та ціннісного ставлення до інших, морального самоконтролю і моральної саморегуляції зі стану ресурсного, потенційного у стан актуальний, дієвий. Відповідно до поданої моделі, авторська програма актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ мала на меті розробку та впровадження психолого-педагогічних заходів, спрямованих на покращення показників досліджуваного психологічного утворення. Досягнення поставленої мети передбачало реалізацію таких завдань: формування коректних знань щодо змісту моральних понять, норм, правил, цінностей, принципів; вироблення стійких, аргументованих моральних переконань; розвиток здатності до критичного осмислення своїх особливостей та поведінки на основі власних моральних знань, переконань, цінностей; формування емоційно-ціннісного ставлення до інших, яке виявляється в розумінні цінності іншого, навичках побудови міжособистісної взаємодії на засадах толерантності, співдружності, поваги; розвиток внутрішньо-мотивованої орієнтації на духовно-моральні зразки та моделі поведінки; вироблення навичок морального самоконтролю та саморегуляції. Засобами актуалізації морального розвитку учнів ПТНЗ виступали психологічна просвіта шляхом залучення до різноманітних інформаційних джерел моральної спрямованості (оформлення інформаційного стенду «Життя дає уроки непрості», «Закон, мораль, совість», виготовлення інформаційних буклетів «Життя на засадах добра»); перегляд відеофільмів моральної спрямованості («10 заповідей», «Врятований Світлом», «Ісус із Назарету», «Конфуцій», «Побачення з ангелом», «Поліана»); психологічне консультування учнівської молоді з проблем морального самовизначення; психологічний тренінг морального розвитку учнів; психологічна корекція деформацій моральних установок, переконань, цінностей, аморальних

тенденцій у поведінці та відповідних особистісних рис, як їх внутрішніх психологічних спонук; залучення учнівської молоді до участі у волонтерській діяльності.

Основним засобом розвивальної роботи став психологічний тренінг морального розвитку, розрахований на п'ятнадцять занять тривалістю 2 навчальні години кожне. Заняття проводилися два рази на тиждень. Мета тренінгу полягала в ознайомленні учнів з моральними принципами співіснування людства, трансформації ціннісно-смыслових установок щодо моральності та морального розвитку, активізації моральної самосвідомості та оволодіння навичками реалізації вироблених моральних переконань у повсякденній поведінці та вчинках. Програма тренінгу включала в себе бесіди, структуровані групові дискусії, метод групового обговорення проблемних ситуацій, візуальне, рольове програвання різних ситуацій морального змісту (рольова гра «Рятівний човен», «Конфлікт у транспорті»), психологічні вправи та ігри з образними системами, спрямовані на усвідомлення моральних почуттів («Компліменти», «Ситуація морального вибору», «Моральний взірць», «Погано-добре», «Мої добрі справи», «Формула співпереживання» та ін.).

З метою апробації авторської програми було сформовано експериментальну та контрольну групи, кількісний склад яких становив 30 (2 тренінгові групи) та 28 учнів, відповідно, другого курсу. Формувальний експеримент було проведено на базі Мукачівського професійного аграрного ліцею імені М. Данканича (І семестр 2013-2014 навчального року). Опрацювання результатів, отриманих за методикою контрольного зрізу, дало розгорнуту картину тих змін, які відбулися у рівнях морального розвитку досліджуваних обох груп за період експерименту (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів морального розвитку досліджуваних експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп до та після формувального експерименту

Рівні прояву морального розвитку	Кількість учнів, %			
	ЕГ, n=30		КГ, n=28	
	до екс.	після екс.	до екс.	після екс.
високий	20,00	36,67	25,00	25,00
середній	53,33	43,33	42,86	46,43
низький	26,67	20,00	32,14	28,57

Як видно з табл. 1, у досліджуваних експериментальної групи відбулось зростання кількості учнів з *високим рівнем* морального розвитку (від 20,00% до 36,67%). У них діагностовано підвищення обізнаності про зміст моральних понять, правил, цінностей; здатності до глибоких моральних переживань; покращення навичок критичного аналізу своїх особливостей і поведінки на основі власних моральних переконань; стійкості морального самоконтролю та саморегуляції поведінки. Від 26,67% до 20,00% зменшилась кількість учнів експериментальної групи з *низьким рівнем* морального розвитку. На жаль, певна частина досліджуваних залишилася на зазначеному рівні. У них простежувалося невміння дотримуватися моральних вимог

і норм поведінки, враховувати інтереси інших; прояви аморальності у стосунках з однолітками та дорослими, невиконання власних обов'язків і обіцянок, що вказує на необхідність пошуку інших, більш дієвих форм роботи з цією групою учнів. Виявлено також кількісні зміни учнів із *середнім рівнем* морального розвитку, які виявилися у зменшенні відсотку цих досліджуваних (від 53,33% до 43,33%) за рахунок збільшення чисельності респондентів з високим рівнем. Водночас, показники середнього рівня морального розвитку діагностовано у групи учнів (6,67%), які до формульованого експерименту перебували на низькому рівні. У них спостерігалось зростання моральної обізнаності, здатності до оцінки своїх особливостей та поведінки на основі сформованих моральних переконань. В учнів контрольної групи значущих змін не спостерігалось.

Показники психологічних умов морального розвитку досліджуваних обох груп за результатами формульованого експерименту було проаналізовано за допомогою Т-критерію Вілкоксона (див. табл. 2).

Таблиця 2

Значення критерію Т-Вілкоксона для експериментальної та контрольної груп

Шкала	Моральна мотивація До-Після ФЕ	Моральна самооцінка До-Після ФЕ	Моральний самоконтроль До-Після ФЕ	Ціннісне ставлення до інших До-Після ФЕ	Моральні знання До-Після ФЕ
<i>Експериментальна група</i>					
Z	-2,886 ^b	-,316	-3,153	-2,804	-2,842
Асимпт. знч.	,004	,752	,002	,005	,004
<i>Контрольна група</i>					
Z	-,917	-,505	-,900	-1,315	-,057
Асимпт. знч.	,359	,613	,368	,188	,954

Статистично підтверджено значущість виявлених змін у показниках психологічних умов морального розвитку досліджуваних експериментальної групи. Констатовано, що відбулися позитивні зміни за показниками «Моральні знання і переконання», «Моральна самооцінка», «Ціннісне ставлення до інших», «Моральна мотивація», «Моральний самоконтроль та саморегуляція». Внаслідок цього підвищився рівень морального розвитку учнів експериментальної групи. Це продемонструвало ефективність розробленої авторської програми актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

За результатами формульованого експерименту нами обґрунтовано методичні рекомендації: для психологів закладів професійно-технічної освіти – щодо особливостей психологічної діагностики та актуалізації морального розвитку учнів; для педагогів ПТНЗ – психологічні засади формування моральних якостей учнів у навчально-виховному процесі; для батьків – важливість прийняття власної відповідальності за моральний розвиток і виховання дитини, вікові аспекти процесу морального розвитку учнівської молоді та прийоми створення в сімейному колі сприятливих умов для цього процесу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз та емпіричне вивчення проблеми морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; обґрунтовано сутність поняття «психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів»; охарактеризовано етапи і структурні компоненти, визначено критерії, показники, рівні морального розвитку учнів ПТНЗ; розроблено та експериментально апробовано програму актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Результати наукового пошуку та експериментальної роботи дали підстави для таких висновків:

1. Моральний розвиток як такий – це процес активізації моральної свідомості й самосвідомості завдяки засвоєнню особистістю системи моральних знань і цінностей, формуванню її здатності керуватися моральними переконаннями, підпорядковувати власні вчинки вищим моральним нормам людського співіснування.

Моральний розвиток особистості юнацького віку являє собою складний динамічний процес осмисленого засвоєння зразків моральної поведінки, їх закріплення в моральній самосвідомості через інтеграцію в «Я»-моральне та вироблення моделей моральної поведінки. Визначено особливості (системність, інтегрованість, діяльнісна обумовленість, детермінованість, вікова обумовленість), етапи (засвоєння моральних знань і зразків, моделювання морально-ціннісної мотивації, реалізації моральної поведінки), структурні компоненти (інформаційно-пізнавальний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий) морального розвитку особистості юнацького віку.

Специфічні особливості морального розвитку учнів зазначених закладів полягають у недостатній обізнаності щодо змісту моральних цінностей людства; нестійкості моральних переконань і невизначеності щодо моральних ідеалів; труднощах критичного осмислення своїх особливостей та поведінки на основі власних моральних знань, переконань, цінностей; недостатньому моральному самоконтролі та саморегуляції у процесі взаємодії.

Психологічними умовами морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів є моральні знання і моральні переконання, які забезпечують становлення інформаційно-пізнавального компонента морального розвитку досліджуваної категорії юнаків і дівчат; моральна самооцінка, ціннісне ставлення до себе та інших, моральна мотивація, що обумовлюють розгортання ціннісно-мотиваційного компонента морального розвитку учнів закладів профтехосвіти; моральний самоконтроль, моральна саморегуляція, як провідні психологічні умови поведінкового компонента морального розвитку.

Психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів – це складна системна внутрішньо-інтегрована сукупність когнітивних (моральні знання, моральні переконання), ціннісно-мотиваційних (моральна самооцінка, ціннісне ставлення до себе та інших, моральна мотивація) та поведінкових (моральний самоконтроль, моральна саморегуляція) характеристик їх особистості, що визначають моральну обізнаність, морально-ціннісну мотивацію, та

закріплення останніх у моральній самосвідомості як активних внутрішніх регуляторів поведінки.

3. Критеріями морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів є моральна обізнаність (знання моральних норм і принципів, моральні судження), моральна рефлексія (аналіз власних вчинків і реакцій на них оточуючих, оцінка їх через призму суспільних моральних нормативів та особистих моральних переконань); моральні переживання (переживання моральних почуттів, у яких для юнаків і дівчат відкривається моральне усвідомлення себе, їх моральна самооцінка через співвіднесення власних інтересів з інтересами оточуючих, усвідомлене ставлення до своїх вчинків у процесі соціальної взаємодії); моральний вчинок (вчинок, який ґрунтується на основі обізнаності щодо моральних норм і свідомого ставлення до них, та прийнятті відповідального рішення).

4. Моральний розвиток учнів ПТНЗ характеризується різними рівнями: *високий рівень* властивий учням з розвиненою системою усвідомлених цілісних знань щодо змісту моральних понять, норм, цінностей, принципів; стійкими, аргументованими моральними переконаннями; здатністю до розуміння цінності іншого, побудови міжособистісної взаємодії на засадах співдружності, поваги, толерантності; спроможністю дати моральну оцінку своїм почуттям, діям, переживанням; усвідомленою, переважно внутрішньо-мотивованою орієнтацією на духовно-моральні зразки, шляхи морального самовдосконалення; високою здатністю до морального самоконтролю та саморегуляції поведінки. Для учнів із *середнім рівнем* морального розвитку характерні фрагментарні знання щодо змісту моральних понять, норм, цінностей, принципів; недостатньо стійкі та аргументовані моральні переконання; ситуативна здатність до критичного осмислення своїх особливостей та поведінки на основі моральних знань; орієнтація у ставленні до інших, переважно на думку інших, стереотипні оцінні критерії «культу успіху і споживацтва»; наявна здатність до морального самоконтролю та саморегуляції, яка рівнозначно базується на внутрішній і зовнішній мотивації. *Низький рівень* морального розвитку притаманний учням з переважанням некоректних знань щодо змісту моральних понять, норм, правил, цінностей, принципів; нестійкими, фрагментарними, дифузними моральними переконаннями; слабкою здатністю до критичного осмислення своїх особливостей та поведінки на основі наявних моральних знань; ігноруванням необхідності відповідальності за власні обіцянки, вчинки та дії, нехтуванням правилами етики і моралі людської взаємодії; слабким моральним самоконтролем та саморегуляцією; орієнтацією на власні інтереси в ситуаціях морального вибору навіть, якщо вони суперечить моральним нормам. В учнів ПТНЗ переважають середній та низький рівні морального розвитку. Емпірично встановлено, що між психологічними умовами та рівнями морального розвитку досліджуваних існує ступеневий зв'язок залежності: чим вищий рівень сформованості психологічних умов, тим вищий рівень морального розвитку особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів.

5. Методологічним підґрунтям побудови моделі та програми актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів ПТНЗ є особистісно-орієнтований підхід, який утверджує принцип прийняття особистості як найвищої цінності, носія

внутрішнього потенціалу її морально-духовного зростання. Актуалізація психологічних умов морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів сприяє процесу розширення системи коректних моральних знань, формування усвідомлених моральних переконань і установок; розвитку адекватної моральної самооцінки та ціннісного ставлення до себе, оточуючих людей і світу загалом; виробленню активної внутрішньої моральної мотивації; удосконаленню морального самоконтролю і моральної саморегуляції поведінки, що проявляється у підвищенні рівня розвитку їх моральних знань і переконань, моральної самооцінки, ціннісного ставлення до інших, моральної мотивації, морального самоконтролю та саморегуляції.

Проведене дослідження не висвітлює усіх аспектів проблеми морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. Перспективи його продовження ми вбачаємо у виявленні глибинно диференційованої особистісної феноменології морального розвитку учнів ПТНЗ, аналізі структурно-функціональних систем його психологічних умов, розробці та впровадженні ефективних засобів оптимізації морального розвитку юнаків і дівчат на основі використання потенціалу їх особистісного розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях

1. Попович Е. М. Специфіка морального виховання в системі взаємодії вчителя з учнем / Е. М. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2011. – Т. XIII, част. 7. – С. 173-180.

2. Попович Е. М. Специфіка морального розвитку учнівської молоді в системі професійно-технічної освіти / Е. М. Попович // Вісник Харківського Національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків : ХНПУ, 2012. – Випуск 44. Частина I. – С. 168-177.

3. Попович Е. М. Ціннісна структура моральної свідомості учнівської молоді навчальних закладів професійно-технічної освіти / Е. М. Попович // Вісник Інституту розвитку дитини : збірник наукових праць. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2013. Випуск 27. – С. 148-154.

4. Попович Е. М. Особливості впливу психологічних умов на моральний розвиток учнів професійно-технічних навчальних закладів / Е. М. Попович // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : збірник наукових праць. Серія 12. Психологічні науки. - Київ, НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. - Випуск 6 (51). – С. 143-151.

Статті у наукометричних зарубіжних і вітчизняних фахових виданнях

5. Попович Е. М. Створення психолого-педагогічних умов морального розвитку учнівської молоді в закладі професійно-технічної освіти / Е. М. Попович // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології імені

Г.С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. - Випуск 19. – С. 586-593.

6. Попович Е. М. Особливості морального розвитку учнівської молоді в системі професійно-технічної освіти: результати експериментального дослідження / Е. М. Попович // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред.. С.Д. Максименка, Л.А.Онуфрієвої. - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. - Випуск 22. – С. 480-492.

7. Попович Е. М. Методологические основы эмпирического исследования процесса нравственного развития учеников профессионально-технических учебных заведений / Е. М. Попович // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук : журнал научных публикаций.– Москва, «Литера», «Институт Стратегически Исследований», 2014. - № 03(62) март. Часть II. – С. 342-345.

Матеріали конференцій

8. Попович Е. М. Умови створення в закладі професійно-технічної освіти психолого-педагогічних умов морального розвитку учнів / Е. М. Попович // Матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару [«Актуальні проблеми практичної психології»], (м. Глухів, 30-31 жовтня 2013 р.) / Міністерство освіти і науки України, ГНПУ ім. О. Довженка [та ін.]; [ред. кол. : В.М. Поліщук, Я.О. Гошовський, Г.К. Радчук, В.М. Чернобровкін]; за заг. ред. В.М. Поліщука. - Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2013. – С. 88-91.

9. Попович Е. М. Узгодженість психолого-педагогічного впливу батьків і педагогічного персоналу, як важлива умова успішності процесу морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів / Е. М. Попович // Матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції [«Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації»], (м. Київ, 24-25 січня 2014 р.) / / Партнерство «Нова освіта» – Київ. : 2014. – С. 126-130.

10. Попович Е. М. Психологічні аспекти морального розвитку як фактор успішного формування ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів / Е. М. Попович // Materials of the international scientific conference [«Identity of a personality and a group: psycho-pedagogical and sociocultural aspects»], (Prague, on January 27-28, 2014) / Prague : Vedecko vydavatelske centrum «Sociosfera-CZ», 2014.– P. 82-90.

11. Попович Е. М. Моральний розвиток учнів ПТНЗ як запорука особистісного становлення майбутнього кваліфікованого робітника / Е. М. Попович // Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції з міжнародною участю [«Наука України. Перспективи та потенціал»], (м. Одеса, 30-31 травня 2014 р.) / Партнерство «Нова освіта».–Одеса. : 2014. – С. 129-131.

12. Попович Е. М. Вплив психологічних умов на моральний розвиток учнів професійно-технічних навчальних закладів: результати емпіричного дослідження / Е.М. Попович // Proceedings of 3rd International Scientific Conference [«Modern scientific achievements: experience exchange»], (Morrisville, Feb 26, 2017) / Morrisville : Lulu Press, 2017. – P. 219-222.

АНОТАЦІЇ

Попович Е. М. Психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячене розв'язанню проблеми морального розвитку учнівської молоді в закладах професійно-технічної освіти. Здійснено теоретичний аналіз проблеми морального розвитку учнівської молоді в закладах професійно-технічної освіти, визначено та охарактеризовано етапи і структурні компоненти морального розвитку особистості учнів профтехучилищ; виявлено особливості, соціальні, педагогічні та психологічні умови морального розвитку учнів ПТНЗ.

Визначено поняття психологічні умови морального розвитку особистості юнацького віку; обґрунтовані критерії (моральна обізнаність, моральна рефлексія, моральні переживання, моральний вчинок), показники та рівні морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; розроблено модель морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів. Емпірично встановлено прямий взаємозв'язок між психологічними умовами та рівнями морального розвитку досліджуваних.

Доведено доцільність застосування особистісно-орієнтованого підходу до розв'язання проблеми морального розвитку особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів. Розроблено теоретичну модель й доведено ефективність програми актуалізації психологічних умов морального розвитку учнів закладів професійно-технічної освіти.

Ключові слова: моральний розвиток, моральний розвиток юнацького віку, етапи морального розвитку, структурні компоненти морального розвитку, соціальні, педагогічні та психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Попович Э. М. Психологические условия нравственного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. - Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2018.

Диссертационное исследование посвящено решению проблемы нравственного развития учащихся профессионально-технических училищ. Осуществлен теоретический анализ проблемы нравственного развития учащейся молодежи, определены и охарактеризованы этапы (усвоение нравственных знаний и образцов, моделирование морально-ценностной мотивации, реализации нравственного поведения) и структурные компоненты (информационно-познавательный, ценностно-мотивационный и поведенческий) нравственного развития личности учащихся профтехучилищ; выявлены особенности, социальные, педагогические и психологические условия нравственного развития учащихся ПТУ.

Определено понятие психологические условия нравственного развития личности юношеского возраста; обоснованные критерии (моральная осведомленность, моральная рефлексия, моральные переживания, нравственный поступок), показатели и уровни нравственного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений; разработана теоретическая модель нравственного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений. Эмпирически установлена прямая взаимосвязь между психологическими условиями и уровнями нравственного развития испытуемых.

Теоретическим основанием программы актуализации психологических условий нравственного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений стали положения личностно-ориентированного подхода, позволяющие рассматривать нравственное развитие как сложный динамический процесс осмысленного усвоения образцов нравственного поведения, их закрепление в моральном самосознании через интеграцию в «Я»-нравственное и выработку моделей нравственного поведения.

Разработана и апробирована программа актуализации психологических условий нравственного развития учащихся учреждений профессионально-технического образования. Эффективность программы доказана положительной динамикой формирования конструктивных психологических условий и тенденций нравственного развития учащихся в экспериментальной группе. Обоснованы методические рекомендации для практических психологов, педагогов и родителей по созданию психолого-педагогических условий нравственного развития учащихся в учреждениях профессионально-технического образования.

Ключевые слова: нравственное развитие, нравственное развитие юношеского возраста, этапы нравственного развития, структурные компоненты нравственного развития, социальные, педагогические и психологические условия нравственного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений.

Popovych E.M. Psychological Moral Development Conditions of Vocational-Technical School Students. -Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Psychological Sciences on the specialty 19.00.07 - Pedagogical and Age Psychology. – M.P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2018.

Thesis research is devoted to the problem solution of the moral development of students in vocational-technical education institutions. Theoretical analysis of the moral development problem of students in vocational and technical education institutions was carried out; peculiarities, social, pedagogical and psychological conditions of the moral development of the vocational-technical school students were revealed.

Reasonable definition of the psychological conditions concepts of moral development of vocational and technical school students has been substantiated; criteria (moral awareness, moral self-reflection, moral experiences, and moral behaviour), indicators at the level of moral development of vocational and technical school students have been defined; the model of moral development of vocational and technical educational institution students has been developed. Empirically established a direct

relationship between psychological conditions and levels of moral development of the subjects.

The expediency of applying a personality-oriented approach to solving the problem of moral development of the personality of students of vocational schools is proved. The theoretical model was developed and the effectiveness of the program of actualization of psychological conditions of moral development of students of vocational education institutions was proved.

Key words: moral development, moral development of adolescence, stages of moral development, structural components of moral development, social, pedagogical and psychological conditions of moral development of students of vocational and technical educational institutions.

Підписано до друку 06.03.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 052
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.